

SJAMANISME IN SAMARKAND

"A myth is a mask....a metaphor for what lies behind the visible world...the realization of wonder and also the experience of tremendous power. The way in (..), I think, what we call primitive thinking, is that God is the manifestation of energy – not the source....The source is an utter mystery.....I don't have to have faith. I have experience."

Joseph Campbell in een interview met Bill Moyers voor een publieke Amerikaanse televisiezender in 1987, vlak voor zijn dood.

"Enkhtuya lachte zachtjes. Ze zag er moe uit, maar ik had het gevoel dat het een vermoeiheid was die ze haar hele leven al bij zich droeg en waarvan de bron zich ergens diep vanbinnen bevond. Alsof ze een innerlijke last droeg met het gewicht van het verdriet, de angsten, het lijden en de verlangens van andere mensen...."

Louisa Waugh over de dorps sjamane van Tsengel in het Altajgebergte in 'Ik hoor de vogels vliegen', Mourai, Amsterdam 2003, pg 165

Een ontmoeting in Samarkand

Het was begin jaren negentig in Novosibirsk dat een jonge psychiater – Olga Kharitidi – in haar staatskliniek een verwarde jongeman ter behandeling kreeg. Hij was afkomstig uit het Altajgebergte ten zuidoosten van die centraal-Siberische stad. Door open te staan voor zijn verhaal kwam ze erachter dat hij in de beginstaat verkeerde van een initiatie tot sjamaan. Ze ging mee in zijn 'soul-journey' en deed er opzienbarende mogelijkheden mee op voor de uitoefening van haar vak. Sjamanisme, zo ontdekte ze, kan een heel succesvol middel vormen voor de oplossing van diepe depressie en mogelijk zelfs schizofrenie! Tot dan toe werden sjamanen in haar onmetelijke land juist altijd afgedaan als lijdens aan schizofrenie, in een vorm specifiek voor de Siberische oorspronkelijke bevolking! De bevindingen van Kharatidi vormden een enorme doorbraak.

Maar zij ging verder. Ze traceerde een link tussen de sjamanen van de Altaj en dus eigenlijk van heel Siberië en de stad Samarkand in Centraal Azië. Samarkand bestond al als grote stad in de Oudheid. Ze lag weliswaar noordelijk, maar het leven is daar beslist nooit zo onmogelijk geweest als in Siberië. Samarkand vormde de eerste grote stad temidden van een wereld van nomaden. Het was voor hen een rustplaats waar het leven aangenaam was vanwege natuurlijke omstandigheden! Samarkand is tegenwoordig een parel van de Islam, vergelijkbaar met Isfahan in Perzië.

Maar het bijzondere aan Samarkand is dat de plaatselijke bevolking altijd iets nomadisch heeft behouden en zich nooit aan haar wereldlijke leiders heeft geconformeerd, laat staan zich heeft onderworpen. Die bevolking leek steeds overweldigd, gedroeg zich als zodanig, slim beter wetend. Zowel in het geval van de Macedoniërs, de Tataren, de Timoeriden of de Russen, al die volkeren die ooit kwamen om te overheersen! Zo heeft de oorspronkelijke bevolking van Samarkand een nauwe band met het volk dat wij de zigeuners noemen, althans dat veronderstelt Kharatidi. Samarkand is de plek waar het nomadendom zich invoegde in een stedelijke samenleving en tegelijk daarachter schuilt gaat!

De twee boeken die Kharatidi schreef beschrijven haar bevindingen met twee verschillende sjamanen.

Het eerste boek omvat de lessen van Umai, een vrouwelijke sjamaan levend in het Altaj gebergte voorbij Novosibirsk. Het tweede omvat de lessen en de inwijdingen, gegeven door Michail, een sjamaan levend in Samarkand. Die lessen waren bedoeld als een exemplarische oproep. Zijzelf werd gezien als de vertegenwoordiger van het rationeel ingestelde Westen. Ze werd zo in staat gesteld om weer in contact te treden met een levenswijsheid die aan de opkomst van het monotheïsme en het rationalisme vooraf ging, er door werd verdrongen, maar nooit werd weggevaagd.

Opvallend is, dat volgens die Michail alles draait om het 'scheppen van jezelf als wezen dat in de werkelijkheid leeft. In die werkelijkheid krijgt vooral de droomwereld een objectieve waarde toegemeten die contrasteert met de dagelijkse realiteit die voor de meesten van ons voornamelijk schijn is omdat mensen worden geleefd door valse herinneringen en trauma's en hun hinderlijke bindingen die hardnekkige sporen hebben nagelaten. Daarmee kan het heel goed worden vergeleken met sommige therapeutische benaderingen in het Westen.

Dat ware zelf wordt het Hart-zelf genoemd. Dat 'zelf' scheidt een persoonlijke realiteit, door werkelijk bewuste, onafhankelijke keuzes te maken, daartoe in staat gesteld omdat het door gerichte training niet langer wordt gehinderd. Maar zoiets is een wezenloos moeilijke opgave waarbij steeds zeer bedacht het juiste pad moet worden gekozen opdat een onverslaanbare wilskracht wordt gevormd. Zoiets kan een mens nauwelijks op z'n eentje; het vergt ook het inroepen van de hulp van helpers waarvan je de geëigende soort zelf moet vaststellen. Er zijn genezers, magiërs, leraren, boodschappers, beschermers, strijders en uitvoerders. Maar je kunt ook de verkeerde begeleiders en leidsfiguren kiezen. Zo zijn er witte sjamanen die de hulp inroepen van goede geesten en zwarte sjamanen om de kwade te bezweren. Maar er komen ook tegenstrevers voor, die verwarring zaaien.

De kunst is het vinden van het evenwicht tussen jezelf en de macht die je aangeboren bezit of verworven hebt. Dat evenwicht moet je behouden in een proces van strijd en verandering.

Daarbij bestaat het gevaar dat die tegenstrevers je kwaadaardig beïnvloeden door over je droomwereld te gaan heersen in de vorm van 'traumageesten' en 'herinneringsdemonen'. Men kan de ziel geheel of gedeeltelijk verliezen, vaak in ruil voor een stuk vermeende macht. Of men kan wel degelijk door een vreemd iets als een vijandige kracht worden verleid, bedreigd, bedrogen of overweldigd! Zo is het zelfgekozen of uitverkoren pad van de sjamaan niet van gevaar ontbloot, maar voor menig nietsvermoedend mens is het gevaar nog veel groter!

Alles draait om een veranderingsproces van de ziel, wat bewust wordt gemaakt door erover te verhalen. Niet de inhoud of de vorm daarvan is dat wat er toe doet. Maar de ervaring en verandering van het zelfgevoel, die zich voordoet als een lange, intensieve reis door het herinneringsland, waarin men door oplettendheid leert mee te voelen met hen die in het meer der vergetelheid zijn blijven steken. En vervolgens door het overgangsland waar men bruggen slaat tussen de dimensies om er de eeuwige omzwervingenpatronen te stoppen. Daar leert men ook offers te brengen, zoals het ultieme offer van het opgeven van de herinnering en het overwinnen van angst en verdriet, waarvan de grootste is de 'Grote Moeder' te zijn vergeten, wat een schuldgevoel (een soort oerrouw) teweegbrengt dat echter altijd onterecht is! Ook leert men dan de laatste levensangst onder de knie te krijgen, wat de angst voor de dood is, een dood die eigenlijk niet bestaat maar slechts de angst voor verandering zelve is.

De vraag naar de waarheid zoals wij die in het westen altijd stellen is eigenlijk niet zo wezenlijk, omdat het verschil tussen een subjectieve en een objectieve ervaring alleen wordt uitgemaakt door dat waar de aandacht vanuit gaat. We laten onze aandacht meestal uitgaan van een illusoir collectief uiterlijk, maar kunnen dat daarvoor ook ons eigen innerlijk

kiezen. Vanuit het tweede gezichtspunt verandert dan onze tijd/ruimte ervaring die in het beschouwen vanuit het eerste gezichtspunt ons houvast vormt; we gaan in het geheel van samenhang op door ruimte en tijd heen, diachroon en synchroon zoals Jung dat benoemde. En we leren dat in een wisselwerking tussen beide gezichtshoeken onder de knie te krijgen. Althans zo vat ik de leer samen die volgens Kharatidi door die sjamaan uit Samarkand aan haar uit de doeken is gedaan.

Onder Michails begeleiding maakte Kharatidi een reis - een soul-journey - door het dodenrijk en deed daar de vaardigheid op om mensen te genezen die wij normaal als psychisch gestoord aanmerken. Met deze kennis verrijkt, keerde ze terug naar haar werkplek, de inrichting in Novosibirsk. Haar bevindingen legt ze dan neer in die twee opeenvolgende boeken Haar verslag leert veel over de bewustzijnsstaat van een sjamaan en ik raad eenieder aan die boeken ter hand te nemen, wil men daar meer over te weten komen. Ze zijn zo uitzonderlijk omdat ze niet vanuit een etnografisch standpunt zijn geschreven, maar juist vanuit een misschien wel heilige bevlogenheid!

een nieuwe tijd

Wij in het Westen hadden echter al veel eerder met het sjamanendom kennis gemaakt. We waren al niet meer zo onkundig als men dat begin jaren negentig nog in de voormalige Sovjet Unie was.

De hippiesubcultuur van de jaren zestig leidde bij ons in het Westen de zogenaamde 'New Age' in. Sindsdien tooit het modernisme zich met een hernieuwd gevoel voor spiritualiteit. Dat uitte zich aanvankelijk in een enorm stijgende interesse voor de magie en rituele praktijken van inheemse volkeren die door de vroeger zo positivistisch ingestelde antropologen nog als 'primitief' - oftewel onderontwikkeld en barbaars - waren aangemerkt. Claude Levi-Strauss was de eerste die de mythologie van deze volkeren zonder vooringenomenheid in kaart had gebracht in de jaren vijftig. Levi-Strauss ging in de jaren dertig op eigen houtje onder de indianen van de Mato Grosso leven. Hij trok in bij een sjamaan van een van die stammen en legde de structuur van hun leefwijze en verwantschapsstructuren vast. Zo ontdekte hij dat de ordening van hun dorpen een spiegel vormt van hun eigenlijk behoorlijk hoog ontwikkelde cultuur. Levi Strauss noteerde wat hij direct waarnam zonder er morele uitspraken aan te verbinden of te proberen er een ontwikkeling van primitief naar beschaafd van te maken. Hij neemt de culturele verbanden op zich als een patroon van archetypes die blijkbaar steeds weer terugkomen in het menselijk samenleven. Bij de indianen van Amerika in hun vorm bij ons in de onze. Dat noemde hij structuralisme en dat werd een doorbraak naar de etnologie die niet langer uitgaat van westerse opvattingen. Hoe anders waren de Franciscaner en Jezuïeten, hoe goed bedoeld ook met die stammen omgesprongen. Zij brachten hun het christendom bij in de hoop zo hun culturele identiteit en leefwijze in stand te kunnen houden in verweer met de plantagehouders die de indianen liever als slaafs werkvolk wensten in te zetten. Maar de monniken richtten hun dorpen nieuw in naar westers model met al hun hutten in een monomane rasterstelsel. Zoals bij ons de kathedraal of nog bij de Grieken en Joden de tempel stond bij de Indianen het mannenhuis centraal in het dorp met de volgens het verwantschapssysteem geordende hutten er rondom heen. De ingrepen van de monniken waren desastreus in de meest letterlijk zin; de dorpen stierven binnen de kortst mogelijke tijd bijna volledig uit en dat

noemde Levi Strauss 'Het trieste de tropen'. Levi-Strauss herwaardering van de basale structuren in de ordening van het samenleven werden een laatste redmiddel. In die beschreven structuur legde Levi-Strauss de centrale plaats bloot van de afzijdige sjamaan die het religieuze leven vorm gaf zoals bij ons de kerken of de wetenschap dat doet. Hij ontdekte dat er twee soorten sjamanen waren. Een sjamaan als 'bari' is de bemiddelaar tussen de wereld van de natuur en die van de mens, de cultuur. Hij staat buiten de samenleving, zo geworden door roeping of openbaring waarin een pact wordt gesloten met bepaalde boze of angstaanjagende geesten, deels dieren, deels hemels, deels onderaards die de loop van het universum, wind, regen ziekte en dood regelen. Die sjamaan kan bovennatuurlijke hulp inroepen, zowel persoonlijk als voor de gemeenschap en dient tussenbeide te komen bij al het gebeuren. Hij zit onder de plak van zijn beschermgeest die in hem reïncarneert. Zielen van leken vereenzelvigen zich niet met de natuurkrachten en blijven deel van de samenleving van zielen. Schril tegenover de bari staat de Meester van de weg van de zielen, de Meester van de Dromen die geen pact sluit met de kwade zielen, maar bemiddelt met de heilbrengende samenleving der doden, middels zijn dromen! (De aroettiwaraare). De bari voorziet paranormaal, de meester behandelt en geneest paranormaal. Beide kunnen zich in dieren veranderen, alleen de Meester nooit in wezens die mensen kwaad aandoen. De bari is bezeten, de meester offert zich op. Ze hebben beide niet zoveel met elkaar op! Ten slotte ontdekte Levi-Strauss dat die ordening van de dorpen in al zijn vreemdsoortige lagen tegelijk een basisorde verbergt van een weerbarstige sociale opdeling in al of niet welvarende standen waarover nooit mag worden gesproken!

Maar 'New Age'-voorlopers als mytholoog Joseph Campbell en wetenschappers als Mircea Eliade en Michael Harner hebben de zaken verdergaand omgekeerd. Zij benadrukten dat een grondige en participerende bestudering van exotische en inheemse mythologie, rites en magie voor ons als hyper rationeel ingestelde westerlingen wel eens bijzonder heilzaam zou kunnen zijn. En allengs ontstond het idee dat juist wij als verwesterde materialisten naar een primitief bewustzijnsniveau zijn afgedwaald. Door ons te verdiepen in de inzichten die natuurvolkeren ons leveren zouden we dan als individuen weer veel dichterbij de essentie van het leven kunnen komen te staan. In onze cultuur traceerde met name Campbell toch nog allerlei sporen van dat 'primitieve'. Hij toonde aan dat dit op een vitale manier nog steeds in allerlei verdedekte vormen alom in onze cultuur aanwezig is. Volgens Campbell baseren de nogal irrationeel ingestelde kerken en priesterkastes die bij ons flink de dienst uitmaken, zich toch wezenlijk op de symboliek die aan het culturele erfgoed van vroegere natuurvolkeren is ontleend. Maar ze hebben dat moedwillig over eeuwen omgezet in holle rituelen. Die rituelen dienen er tegenwoordig vaak nog slechts toe om de gelovigen in het gareel te houden en hen aan de macht en wilsuitoefening van die priesterkastes te onderwerpen, na eerst een strikte naleving van het 'ware' geloof te hebben afgedwongen. Campbell stelde zelfs, dat dit de essentie uitmaakt van de verwording van geheel onze joodschristelijk-islamitisch traditie, van de eeuwigdurende operatie van de omzetting van veelgodendom naar het monotheïsme!

Het in de achttiende eeuw opgedoken kritisch rationalisme maakte het mogelijk dat weer te doorbreken. Enige eeuwen later kan nu de oude band met de natuurreligies weer in ere worden hersteld door de van hun oorspronkelijke betekenis ontdane symbolen met nieuwe betekenis te beladen. De Verlichting kenmerkte zich door een hang naar het verkennen van exotische gebieden, zowel in letterlijke als in figuurlijke zin. Dit heeft te maken met het vooruitgangdenken dat door filosofen als Descartes en Kant in gang is gezet. De Verlichting bant elke angst voor het ongewisse uit door een consequent scepticisme en de invoering van het criterium van de aantoonbare feitelijkheid, waarvoor de ratio garant staat. Met het voor

het verlichtingsdenken typerende nieuwe geloof in de kracht van de ratio hangt echter ook een basaal vertrouwen in de ontoereikendheid van het verstand samen, wat een bevrijdende doorbraak voor de vlucht van het denken inhield. Om een voorbeeld te noemen: de ontwikkeling van psychologie, zoals die in de negentiende ondermeer gestalte kreeg via Freud, openden ook de mogelijkheid van het in kaart brengen van de donkere en onbekende continenten van de seksualiteit en de psyche - oftewel alles wat met angst en taboe is beladen - via hypnose en analyse. En dat op dezelfde manier als gebeurd bij de op economische expansie gerichte ontdekkingsreizen van de Linvingstone en Stanley die de duistere delen van Afrika in kaart wilden brengen. Campbell exploreerde beide gebieden tegelijk. Als kritisch rationalist probeerde hij ook in één en dezelfde beweging dát te doorbreken, wat de primitieve culturen nog verstarde. Elementair aan inheemse culturen is, dat hun symboliek, waarin het omgaan met de aanwezigheid van het vreemde en de dood wordt verbeeld, wordt omgezet in talismannen of fetisjen, beladen met taboes. Inheemse culturen kennen een fundamenteel andere werkelijkheidsopvatting door alles als begeesterd te zien; de natuur is altijd al geest en materie; de geest primair. Dit moet het ontzag voor dat vreemde en voor de onbeheersbare natuur letterlijk belichamen, de angst beteugelen en het individuele Zelf bestendigen.....dus de onmogelijkheid opheffen om met de onbeheersbare natuur om te gaan. (Wij in het westen gebruiken daarvoor de 'wetenschap'.) Maar het gevolg is altijd een panische angst voor verandering. Campbell voert die fetisjen en taboes weer terug op de onderliggende symboliek en mythen waarin over alles wat gebeurt verhaald wordt om zo die angsten te verwerken. Op deze manier worden de taboes, net als in de westerse psychoanalyse, weer tot spreken gebracht om zo de veelvuldige angsten te kunnen overstijgen.

Campbell nam in de nieuwe - transculturele - exploratiedrift van het blootleggen van de betekenis van duistere voorhistorische culturen het voortouw in navolging van Freud en Jung. Hij stelde op psychoanalytische grondslag voor om ook de culturele symbolen weer als zodanig - als pure, veelzeggende symbolen - op te pakken. Net zoals Freud, Adler en Jung dat voor de individuele symboliek, die onze dromen en gedachten doorspekken, plachten te doen. Hij ruimde daarbij een grote plaats in voor de moderne kunst. En dan in een nog veel breder perspectief dan in de experimenten van de Duitse naoorlogse kunstenaar Joseph Beuys, die weer in zijn voetsporen trad. Het verlenen van een expressie aan die aloude symboliek zou ons algemeen welbevinden weer kunnen bevorderen, een welbevinden dat aan elke vorm van onderworpenheid ontsnapt. Campbell legde zo dus een verbluffend verband tussen het verlichtingsdenken en spiritualiteit!

In zijn studies van de mythologie door alle eeuwen heen, gaf Campbell al vanaf het begin van de jaren vijftig een centrale betekenis aan praktijken van wat hij aanduidde als 'sjamanisme'. Campbell haalde daarvoor uitvoerig het toen pas verschenen standaardwerk van Mircea Eliade over het sjamanisme in zijn velerlei verschijningsvormen, aan. De uit Roemenië afkomstige Eliade schreef dit boek aan de hand van verslagen die etnologen in de negentiende eeuw hadden gemaakt van hun ervaringen met de volkeren uit midden en oost Siberië. Hij had die verslagen gevonden in Russische bibliotheken. Die etnologen hadden in een superieur geachte honger naar kennis de Siberische sjamanen hun levensverhalen ontfoetseld. Maar de sjamanen lieten dat met plezier gebeuren. Zij wisten dat die etnologen en daarmee de hele westerse wetenschap er door gebiologeerd zou raken. (Zolang zij niet hun krachtdieren en leermeesters zouden uitleveren, behoeften zij in het geheel niet te vrezen voor het stelen van hun ziel, zoals de tovenaars uit Afrika nog geloofden bij het zich laten fotograferen.) In Noord-Amerika is de etnoloog John Neihardt in de dertiger jaren van de twintigste eeuw hetzelfde overkomen. Hij ontlokte aan de grote visionair van de Oglala-Indianen - Zwart Eland - al zijn verhalen en de lessen die

deze had opgedaan in zijn zoektocht naar het Sacrale, naar het spirituele dat mens-en-aarde beweegt. Net als Eliade vatte Raymond DeMallie dat enige decennia later weer samen voor een groter publiek. Als geheel deed dat na de oorlog een ware queeste ontstaan: een wereldwijde speurtocht om de geheimen van de vroegere natuervolkeren bloot te leggen en zich toe te eigenen.

Eind jaren zestig kwam de Californische antropologiestudent van Zuid-Amerikaanse origine, Carlos Castaneda, met zijn 'Lessen van Don Juan'. Die lessen veroorzaakten een ware rage. Dat liep weer uit op een culturele ravage. Er werd een aansporing in ontwaard voor ongebreideld gebruik van geestverruimende middelen om zodoende een tegencultuur te scheppen die de westerse verzakelijkte leefstijl op z'n kop zou zetten: 'tune-in, turn-on, drop-out' aldus LSD-protagonisten Allen Ginsberg en Timothy Leary. Castaneda ontvouwde in een reeks boeken een visie op de leefwereld van de tovenaars en medicijnmannen van de oorspronkelijke bewoners van het Amerikaanse continent. Hij beschreef die leefwereld als een leven in een 'andere werkelijkheid' met een eigen wijsheid en kennis. Hij liet in het midden of zijn werk op grondige studie en heuse feiten dan wel op fictie berustte. Maar wat hij beschreef werd gezien als manifestaties van 'sjamanisme', uit eigen ervaring opgediept. En de hippies en new-agers volgden hem in grote getale. Een van die volgelingen was de Engelse schrijver Martin Goodman. In navolging van voorgangers als Castaneda en Harner trok hij naar Ecuador waar hij plaatselijke sjamanen opzocht en zich liet inwijden in met ayahuasca, een geestverruimend middel, opgeroepen magische trances. Toen uiteindelijk in 1995 zijn grote idool Castaneda overleed, verscheen deze aan hem als een verrezen Christus op een voettocht door de Pyreneeën en openbaarde hem zijn sjamanistische levenswijsheden. Althans zo beweert de schrijver in zijn boek 'I was Carlos Castaneda' dat hij naar aanleiding daarvan schreef. (Zie: Martin Goodman: I was Carlos Castaneda, the afterlife dialogues; Three Rivers Press, New York 2001)

(Was Christus misschien ook zo'n soort sjamaan? De bijbel noemt hem een Nazireeër. Dat was een sekte die zich terugtrok in de in de woestijn afgezonderde steden, die zoals in de Thora beschreven in opdracht van Jahweh, de God der Joden, waren ingericht. Ongetwijfeld beoefenden zij daar het kabbalisme, een Joodse mystieke traditie met sterke overeenkomsten met het sjamanisme, die teruggaat tot op de figuur van Mozes, de Joodse leidman, door Campbell weer als een authentieke sjamaan aangemerkt! En zeker was dat Simon de Magiër die als volgeling van Johannes de Doper in Rome de eerste paus - de apostel Petrus - uitdaagde en daarmee het lot van de toen veel belangrijker Gnostische Johannier Kerk bezegelde.)

Helaas liep die rage dramatisch uit de hand. De psychedelica werden door menige volgeling al gauw met harddrugs verwisseld en als geheel belandde de hang naar geestverruiming zwaar in de criminele sfeer. Hierop volgde een restauratie: de autoriteiten sloegen terug met zachte of harde hand. En zo is het heden ten dage nog steeds gesteld: op de met het aanwenden van verdovende middelen samenhangende vorm van 'sjamanisme', zoals aan de boeken van Castaneda ontleend, rust nog steeds een zwaar taboe. Zoals de drugs zelf weer tot fetisjen verwerden in de vorm van consumptiegoederen. Velen kunnen niet meer zonder leven in de meest letterlijke zin, ook al maakt dat het bestaan leeg en doelloos.

Maar de fascinatie voor sjamanisme is gebleven en zelfs hernieuwd opgeleefd. In Noord-Amerika zijn de 'Native Americans' nog lang niet weg te denken. En in het zuidoosten van de Verenigde Staten ligt de stad New Orleans waar men Voodoo praktiseert. Negerslaven hebben dat ooit in een duister verleden vanuit de Ivoorkust meegenomen. Die praktijken zouden ook heden ten dage nog steeds springlevend zijn en anders wel op het niet ver daar vandaan gelegen Haïti. Voodoo op zijn beurt lijkt ook weer aan het sjamanisme nauw verwant.

Het kon niet uitblijven: in onze huidige staat van wereldwijd 'vredestichtende' hyperconsumptie hebben ook de media zich op de

sjamanismehype gestort. Vanuit Amerika is via de TV Char tot ons gekomen, voorafgegaan door onze Jomanda. Terwijl vanuit Engeland Rosemary Altea via de media of in een staat van 'uittreding' de wereld rond racet om ons aardse stervelingen in een staat van verlichting te brengen. Helaas is hierbij de kritische distantie, nog zo wezenlijk voor Campbells missie, zoek geraakt. Maar laat er geen twijfel over bestaan: zowel Margolis als Altea zijn begiftigd met gaven die met die van de oorspronkelijke sjamanen overeenstemmen!

ontdekkingsreizen

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende een abrupte breuk in de menselijke historie.

Vanaf de tijd van Alexander de Grote tot aan dat moment werd elke beschaving onderbouwd door een agressieve oorlogseconomie. Alleen het vredesrijk van de Maya's vormde hierin een kortstondige onderbreking. In het Mayarijk maakten sjamanen de dienst uit; een teken aan de wand. Het ontdekkingsreizen, hoe vreedzaam ook ondernomen, had een functie in de brutale expansiedrift. Of het nu ging om Marco Polo of om Stanley-en-Livingstone. Meestal was dit reizen onderdeel van pogingen het ware geloof te verspreiden. (Hierop vormt de verspreiding van de leer van Mani - het manicheïsme - weer de enige uitzondering.)

Maar twee atoombommen zetten die tijd stil. We werden wereldwijd een nieuwe tijd in gebombardeerd, na door de gruwelijke gevolgen voorgoed te zijn afgeschrikt. Naties en culturen verenigden zich en de economieën werden allengs meer en meer geldbeluste verleidingsstrategieën, nu om agressief de wereldmarkt te veroveren en overheersen. Vanaf dat moment veranderde ook het karakter van het wereldreizen. Het werd een onderdeel van het expanderen van open markten. In die zin is Jack Kerouac te zien als de eerste van dit soort ontdekkingsreizigers. Via de boeken die ze over hun ondernemingen schreven verkochten ze in de eerste plaats zichzelf. Kerouac ontgon de achterkant van zijn eigen land Amerika. Velen zijn in zijn voetsporen getreden. Allen verkenden ze de randgebieden van onze beschaving, vooral daar waar ze grensden aan andere manieren van samenleven. We verslonden hun boeken en droomden ervan ooit - zo spoedig mogelijk zelfs - hetzelfde te ondernemen en dezelfde 'kicks' te ondergaan. De ontwikkeling van een uitermate lucratieve toeristenindustrie was het gevolg, zowel in ons voordeel als in dat van de bezochte exotische gebieden. Al verloren die gebieden daarmee onherroepelijk hun pastorale karakter.

De Engelsman Redmond O'Hanlon is van dit nieuw type voortrekkers ongetwijfeld de meest ondernemende. Hij ontwikkelde een vorm van participierend avontuurlijk reizen door aan de bezochte exotische culturen deel te gaan nemen. Hij ziet dan af van elke vorm van westers comfort, maar bereidt zich wel steeds goed voor op alle gevaren en onmogelijkheden. Zo waagde hij zich eerst diep in de jungle van Borneo. Daarna ging hij met de opgedane ervaring, onder erbarmelijke omstandigheden op zoek naar de nog meest in het wild levende stam van Zuid-Amerika, in de nog onverkende streek van de bovenloop van de Orinoco in het tussengebied van Venezuela, Brazilië en Guyana. Een aantal jaren later en opnieuw na een grondige voorbereiding begaf hij zich naar het noorden van - toen nog - de communistische volksrepubliek Congo Brazzaville. Daar jagen nog altijd

pygmeeën op wilde bosolifanten, niet door enige vorm van Westerse beschaving gehinderd. Daar leert hij de betekenis kennen van voorouderverering, van animisme, fetisjisme en tovenarij, zoals dat onder de plaatselijke Bantoes nog gangbaar is. Hij gaat er in mee; schaft zelf ook een fetisj aan en gaat samen op zoek naar een dinosauriër die volgens de overleveringen in een junglemeer zou huizen. O'Hanlon keert de rol van wetenschap om. Hij gebruikt etnografie en biologie om de sfeer te kunnen schilderen waarin mensen nog geloven in geesten en de aanwezigheid van voorouders, of nog met behulp van psychotrope plantenextracten toegang krijgen tot een andere werkelijkheid die betekenis geeft aan hun zware bestaan. Hij levert zo niet zozeer bijdrages aan de wetenschap, maar verruimt de geest van zijn publiek, dat er van droomt óók er op uit te trekken. Zo beschrijft hij in 'In trouble again' hoe hij gastvrij wordt onthaalt door een als psychopaten bekendstaande stam - de Yanomani - die hem aarzelend opnemen in hun midden als hij meegaat in een trip opgewekt door diep ingezogen yoppo, verwant aan LSD. Zo initieert de groep van ouderen hem in de stamrituelen, onder aanvoering van degene waarin hij de stamleider meent te ontwaren. Natuurlijk een sjamaan! Hij ervaart een andere werkelijkheid - een vierdubbel gelaagde geestenwereld - met de bekende wereld aan de buitenrand waarin de zwakkere gedegeneerde mensen - zoals hij - leven: mannen en vrouwen die niet eens normaal kunnen praten. O'Hanlon durft te gaan waar niemand van hier hem nog durft te volgen. Hij neemt steeds metgezellen mee, maar die verlaten hem onderweg als het belangrijkste nog moet worden ondervonden. Maar anders dan Castaneda weet hij een zekere distantie te bewaren tot de culturen die hij in kaart brengt. Hij blijft een reiziger uit het Westen, niet erop belust zich die andere cultuur toe te meten. Hij beschrijft heel precies en vermakelijk de distantie die er altijd blijft tussen de reiziger en de vreemde gastgever. Dat maakt O'Hanlon voor het grote publiek zo boeiend omdat dat publiek zo via de schrijver en zijn verhalen weer tot zichzelf komt. De wereld wordt verbreed maar zonder dat men zelf vervreemd raakt, zoals dat bij de hippies en de new-agers wel steeds het geval was. Tegelijkertijd ontstaat zo een veel getrouwer visie op fenomenen als sjamanisme en animisme. Want juist minder geromantiseerd.

Nog tijdens de reeks reizen van O'Hanlon voltrekt zich opnieuw iets doorslaggevends, van groot belang voor het nieuwe ontdekkingsreizen. Een barrière wordt geslecht, een gespletenheid genezen! Door de val van het communisme kwamen de natuurvolkeren van Siberië ineens weer in het vizier. Zeventig jaar waren ze door een IJzeren Gordijn aan het oog onttrokken, daarachter weer door barrières van prikkeldraad afgezonderd. Ineens braken de nieuwbakken autoriteiten de prikkeldraadversperringen af en hieven de restricties op bezoek en bestudering op. Met het opheffen van de kampen in de Goelag - waarin ook menige sjamaan met een gek verklaring was opgeborgen om zo het sjamanisme uit te roeien - konden ook de contacten met die natuurvolkeren hersteld worden. Ze bleken een vergelijkbaar lot te zijn ondergaan als een eeuw eerder de Noord-Amerikaanse Indianen. Die Siberische volkeren en hun gebruiken waren meestal praktisch uitgeroeid en de laatste stamleden leefden in desperate omstandigheden. Antropologische studies van de leefwijze van deze volkeren in de negentiende eeuw hadden Mircea Eliade nog aangezet tot het schrijven van zijn meesterwerk. Zo werden de oorspronkelijke sjamanen herontdekt. In meer of mindere mate als toeristische attractie eiste al gauw weer menige Siberische sjamaan zijn of haar aandacht op. Zeker is dat het de bolsjewieken niet is gelukt ze definitief naar het schimmenrijk te verjagen. Hier moet beslist de reis worden genoemd die een andere Engelstalige schrijver ondernam om als een verlichte ontdekkingsreiziger de streek te verkennen waar de sjamanen zich ophouden. De Ier Stanley Stewart had er altijd van gedroomd om als een Tataar te paard door Mongolië te trekken. In navolging van de monnik Willen van Ruysbroeck in de 13^e eeuw wilde hij het nomadenrijk verkennen dat in

Willems tijd bijna de hele beschaafde wereld onder de paardenhoeven had vertrapt. Hij begon midden jaren negentig vanuit Istanboel, - vanuit de curieuze basiliek van Onze-Lieve-Vrouwe der Mongolen, de enige overgebleven christelijke kerk in het Rome van de Orthodoxie - aan zijn trektocht. Hij arriveert in een 'volkomen andere wereld', niet geplaagd door het wakend oog van de televisie. Door hetzelfde gebergte waarin Kharatidi Umai ontmoette, trekt hij te paard Mongolië binnen. Een van de eerste mensen die hij opzoekt is een sjamaan van de oude stempel. Die brengt hem in contact met Dayanderkh, de luchtgeest. Hij staat met de Westerse mond vol tanden. Maar de luchtgeest meldt hem dat hij op moet passen voor een paard met de naam van een man. Hoe vooruitziend die opmerking was realiseert hij zich pas aan het eind van zijn vier maanden durende escapade. Zijn gehuurde, wispelturige nomadenpaard Fred bezorgt hem de grootste kopzorgen. Maar dan vooral omdat hij zo ontzettend dol op het stugge, wilde beest is geworden. Met een stekende pijn in zijn hart laat hij hem met al zijn herinneringen op de plek van bestemming achter. In Mongolië is nog steeds een paard belangrijker dan welk voertuig op wielen, ook. Het paard is er het enige adequate communicatiemiddel. Nog steeds; maar nog voor hoe lang? De tijd lijkt er tot stilstand gekomen; zelfs teruggehold naar de Middeleeuwen. Maar de moderne tijd staat ook daar voor de deur, schuddend met een zak vol dollars. Belichaamd door reizigers zoals hij, die ongekende mogelijkheden voorspiegelen waarover in allerlei nieuwerwetse mythes wordt verhaald. Broeder Willem was op zendingsreis om de leer van Christus te verspreiden. De Tataren onder Dzengis Khan moesten er nog hard om lachen. Europa stelde toen niets meer voor. Maar Stanley vertegenwoordigt een soort magie waar ook de opgeleefde sjamanen nauwelijks van terug hebben. Of is er toch een wisselwerking mogelijk, via een nieuw soort zendingsdrang?

Dan is het belangrijk de 'zendingsarbeid' van Michael Harner hier te vermelden. Harner was ooit eind jaren vijftig - naar eigen zeggen - ergens in Ecuador bij antropologisch veldwerk ingewijd in de inheemse sjamanistische praktijken. Hij had de inzichten die hem dat leverde als professor in de antropologie ingebracht. Later brak hij uit die wetenschappelijke setting door een wereldwijde kring van scholen op te richten waarin mensen zich tot sjamaan kunnen bekwamen. Harner verdiepte zich in de betekenis van sjamanisme bij de volkeren van Siberië en kwam tot de overtuiging dat in ieder mens een sjamaan huist wat alle culturen altijd en overal heeft doorspekt. Het gaat dan om een basaal leven vanuit een ander soort bewustzijn, dat als chimerisch valt aan te merken: zowel dierlijk als menselijk tegelijk. Bezien vanuit die bewustzijnsstaat is onze alledaagse werkelijkheid maar schijn, dus een soort Virtual Reality.

Eliade, Campbell en Harner stelden in navolging van elkaar dat alle volkeren overal ter wereld altijd sjamanen hebben gekend. Hiermee sloten ze aan op de theorieën van Carl Gustaf Jung en zijn veronderstelling dat er zich in het onbewuste van elk individu psychologische archetypes ophouden die hem of haar verbinden met de vergelijkbare ervaringen van alle culturen, rassen en volkeren door alle tijden heen. Jung bracht dit naar voren ter aanvulling op de psychoanalytische theorieën van Freud. Maar het was ook een eerste aanzet om zulke paranormale verschijnselen als voorschouw en telepathie, op te vatten als iets heel werkelijks. Vooral in onze dromen worden we belaagd door onze verdrongen angsten en wellusten (Freud) of door de spanningen die onze verhoudingen tot anderen ons ingeven (Adler). In onze dromen zetten we dat om en geven dat een plaats. Zowel Freud als Adler zagen in die dromen geen ruimte voor andere vormen van betekenis, want allemaal vluchtwegen om aan de traumatiserende realiteit te ontkomen. Jung zag dat anders, tot grote ontsteltenis. Via onze persoonlijke dromen dringt volgens hem tot ons allemaal ook een paranormale realiteit door, waarvan we eigenlijk allemaal via onze intuïtie wel bewust zijn! Er bestaat volgens Jung een soort vrijzwevende kennis, waar te nemen dwars door ruimte (synchroon, via telepathie) of tijd (diachroon, via

voorschouw). Die spreekt door in onze dromen maar vergt een goede verstaander. Met dit inzicht, gebaseerd op onverklaarbare getuigenissen, brak Jung door het heersende rationele model. Maar dat is fundamenteel voor de ware kritische geest, mits de scepsis niet uit het oog wordt verloren..

weetgierigheid

Vanuit de hoek van het Deconstructivisme is daarop in het afgelopen decennium flink kritiek gekomen. De antropologe Alice Beck Kehoe, van Indiaanse origine, ziet in deze veronderstellingen een decadent westerse poging om zich het erfgoed van de onderworpen natuurlvolkeren toe te eigenen in een zelfingenomen houding. (vgl. Alice Beck Kehoe: *Shamans and Religion*; Waveland Press, Long Grove Ill., 2000.) Volgens haar hebben Campbell, Eliade en vooral ook Harner alle natuurlvolkeren in een repressief tolerante stellingname te veel op een hoop gegooid onder de noemer van 'sjamanisme'. Ze verwijt Harner zelfs dat hij dit indirect commercieel uitbuit door een quasi begripvolle houding aan te nemen die juist dodelijk is voor de eigenheid van de cultuur van de betreffende natuurlvolkeren. Ook werpt ze hem voor de voeten dat hij zich wetenschappelijk gezien niet houdt aan de vereisten van de empirische toetsbaarheid. Dit zou Harners inzichten op losse schroeven zetten en open stellen voor een bedenkelijke vorm van dweperij en populisme. Zo wordt in haar ogen het Westers publiek afgeleid van de werkelijke vraagstukken waarmee bijvoorbeeld de 'Native Americans' zijn opgezaald.

Ik waag daar weer kanttekeningen bij te plaatsen. In navolging van Jack Kerouac - letterlijk met zijn boeken in mijn rugzak - heb ik in 1973 een lange trektocht door de VS en Canada gemaakt. Ik belandde in het leefgebied van een aantal indianenstammen, diep in de Canadese Rockies. Daar heb ik met een aantal aan het reservaat ontvluchte Indianen enige tijd in een appelboomgaard gewerkt in innig contact. Wat me vooral opviel was hun constante, diep neerslachtige stemming. 1973 was het jaar van de indianenrevival, van de bezetting van 'Wounded Knee'. Maar bij hen was daar nog weinig van te merken. In Vancouver vond ik 17 jaar later een boekje van de schrijver Wolfgang Jelik getiteld 'Indian Healing', met als ondertitel 'Shamanic Ceremonialism in the Pacific Northwest today'. Daarin vond ik de clou! Zware depressie was een welhaast natuurlijke geestesgesteldheid voor de Noord-Amerikaanse Indianen geworden. Maar het bleek een uitdrukking van een zeer ernstig cultureel gemis en verlies van eigenwaarde, opgeborgen als ze zijn in verwaarloosde reservaten. Indianen, onder aanvoering van opnieuw opgestane heilmeesters, hadden daarop zelf een remedie ontwikkeld. Het boekje beschrijft de rituelen waaraan men zich opnieuw onderwierp, opgediept uit hun culturele erfgoed. Onmiskenbaar zijn ze nauw verwant aan de rituelen van de volkeren van Midden en West-Siberië. En hier al moet ik constateren dat Kehoe de cultuur van haar eigen volk blijkbaar niet kent of er van is afgesneden geraakt door een al te kritische houding, mogelijk ingegeven door juist haar westerse wetenschappelijke scholing. Eigenlijk valt de paradox niet moeilijk te benoemen. Deconstructivisme claimt dat er geen ander weten bestaat dan die welke wordt voortgebracht in de reeks van

naar elkaar verwijzende teksten. Die teksten vormen op zichzelf genomen bepaald geen eenheid en wisselen maar steeds van ingenomen standpunt, waarbij de schrijver er niets toe doet! Zag Foucault nog conform de libertijnse tradities de mogelijkheid van een vorm van romaneske vrijheid door het naar voren halen van het abnormale, deconstructivist Derrida verwees dat vrije en beter wetende subject definitief naar het rijk der fabelen die steeds opnieuw worden gepopulariseerd. Baudrillard op zijn beurt ziet ons nog slechts verstard schijnvertoningen opvoeren in een volkomen vertechnocratiseerd universum. Welnu, de New-Agers beklemtonen dat ware kennis en vrijheid alleen op het niveau van de allerindividueelste ervaring speelt en dat zoiets altijd al het geval is geweest. Een wereld van Verschil met de inzichten van die deconstructivisten! Een ware 'Differend'; een onoplosbare paradox die misschien alleen nog in een respectvol dispuut valt te overbruggen op straffe van luidruchtige verkettering, om weer met postmodernisticus Jean-Francois Lyotard te spreken. (In extremis à-la Auschwitz, zo waarschuwt deze!)

Terug naar de heilloze en onleefbare reservaten van Noord-Amerika! Jilek, de schrijver van mijn inzicht verschaffende boekje, was de assistent van de gerenommeerde Zwitserse psychiater Manfred Bleuler. Tot aan de jaren zestig was sjamanisme onder de Indianen altijd aangemerkt als de manier waarop schizofrenie zich bij hen openbaart. Net als bij schizofreniepatiënten zouden de sjamanen vanuit hun waanwereld spreken met de tongen van een uiteengevallen identiteit. Bleuler was echter degene geweest die dat met inzet van al zijn zeggingskracht herriep. Dit werd de opkomst van wat nu de transculturele psychologie wordt genoemd, die zich inzet voor het zielenheil van inheemse volkeren. Hij doopte het Indiaanse sjamanisme om tot 'Indian Healing' en mat wetenschappelijk de resultaten. Die waren verbluffend, want vele malen hoger dan de resultaten van de gangbare westerse behandelmethodes van zware depressie of schizofrenie. Bleuler voerde vervolgens aan dat dit het enige criterium is waaraan men vanuit de geneeskunde het sjamanisme mag beoordelen, laat staan het te veroordelen tot een vorm van geestesziekte. Harners beweging is onderdeel van deze transculturele benadering en weet de Indiaanse behandelmethoden ook voor ons westerlingen bruikbaar te maken. Op een volgende reis ben ik, volgens mezelf op volstrekt wonderbaarlijke wijze, aan de dood ontsnapt. Hiervan kunnen negen medereizigers getuigen. De gebeurtenis is natuurlijk niet te reconstrueren. Dus blijven de getuigenissen subjectief, aanvullend aan mijn uitzonderlijke, zeer persoonlijke ervaring. Wat doet het er uiteindelijk toe of het 'wonder' als feit is aan te merken, en te verklaren. Het doet er slechts toe dat ik ben ontsnapt en van het wonderbaarlijke daarvan kan getuigen met een aantal anderen. Zo zag bij terugkomst mijn huisarts het niet. Hij verklaarde me voor gek en zond me naar een psychiater die mij met psychofarmaca wenste te behandelen. Ik weigerde en koos allengs een andere weg. Ik was al eens eerder door dezelfde huisarts het bos van de psychiatrie ingestuurd toen ik volkomen van streek bij hem aanklopte na - in een staat van diepe rouw - een 'geestverschijning' te hebben ervaren. Mijn vader, die net plotseling in mijn aanwezigheid was overleden dook plotsklaps in de spiegel voor mijn (geestes?)oog op toen ik mijn slaapogen uitwreef. Ik schrok me lam, zocht onmiddellijk hulp en kreeg een uitstekende psycholoog toegewezen, die dat aanmerkte als een stukje heilzame rouwverwerking. Maar zijn baas, een klinisch psychiater, mengde zich in de behandeling en de psycholoog nam pardoes ontslag, me overlatend aan een behandeling met een gruwelijke cocktail van allerlei antipsychotica. In God, een weder opgestane Christus en de Heilige Geest geloven mag, maar overleden verwanten als fantoom weer voor je zien is bij ons blijkbaar alle reden tot gek verklaring. Ik heb de pillen een tijdje geslikt en toen ik hun verlamdende werking gelukkig nog bemerkte, maar verder onaangeroerd gelaten! Ik ben maar weer op reis gegaan! Nu, jaren later, heeft Char via de buis een heel ander licht op dit soort verschijnselen geworpen. Overbluft laat de wetenschap het afweten.

Harner getuigt ervan dat er zich bij het praktiseren van hemzelf en zijn volgelingen vergelijkbare wonderbaarlijke verschijnselen voordoen. Voor elk individu gaat het beslist niet om een geloof, maar om een zeker weten over wat er voorvalt. Sjamanisme is geen religie, maar een praktijk van kennisverwerving en toepassing, van een ander, niet zozeer rationeel maar meer intuïtief weten. Het is aan de westerse wetenschap de ervaringen als feit te staven en te verklaren. Maar het gaat niet aan om, als dit niet mogelijk is, het individu dat het overkomen is per definitie het ware karakter van de ervaring en intuïtie te ontzeggen en dat als gestoord aan te merken. Wij weten het nog niet zo zeker of het ongelofelijke waarvan het individu getuigt, feitelijk wel waar is. We begrijpen nog niet hoe hij of zij dat heeft kunnen ervaren. Maar dat kan altijd nog komen en zoiets heeft zich ook in de geschiedenis van de wetenschap vaak voorgedaan. (Maar al te vaak door verkettering voorafgegaan, dan weer gebaseerd op een halsstarrig onbegrip die de ontwikkeling van de wetenschap stagneerde.) Natuurlijk: het verstand kan er op z'n minst voorlopig nog niet bij, maar dat geeft het verstand nog niet het recht het wonder dan maar meteen als een aberratie af te doen. Dit nu is wat Kehoe voorstaat, want zo hekelt zij de getuigenissen van de volgelingen van Harner.

Kehoe's houding tegenover Harner duidt op een ernstige misvatting over wat sceptisis inhoudt. Een sceptische houding betekent dat men niet in het onmogelijke moet gaan geloven, maar altijd op zoek moet zijn naar rationele verklaringen, waarbij tegelijkertijd het oordeel moet worden uitgesteld. Er gaapt een immens gat tussen feit en verklaring en de verklaring spiegelt zich weer in het waargenomen feit! We zitten al vanaf onze geboorte opgescheept met een grote paradox in onze waarneming. Entiteiten blijken elkaar onmiddellijk aan te trekken; uit gravitatie blijkt dat elke vorm van massa altijd en overal van al het andere weet heeft. Trendy is het om in deze onmiddellijkheid de wetenschappelijke grondslag te zien voor de mogelijkheid van voorschouw en telepathie. Maar dat is wellicht een misvatting. Volgens de kwantummechanica hangt alles enerzijds totaal en zeer complex en wederkerig met elkaar samen, maar anderzijds heerst evenzogoed het relatieve toeval. Weer een paradox! Licht is een manifestatie van het uiteenvallen van het universum wat als proces onomkeerbaar is. Het Ei kan altijd in een kuiken of een omelet veranderen, maar is niet terug te toveren anders dan door een goocheltruc. Maar onze ogen zeggen ons dat alles slechts via de constante lichtsnelheid met een bepaalde energieke vertraging met elkaar schijnt te communiceren wat een tussentijd met een begrenzing oproept. Dat is de zogenaamde dualiteit van materie en straling, van deeltjes en golven. Zowel voor ons gevoel als in ons denken zullen we daar als stervelingen nooit uitkomen. Maar daarmee mag absoluut nooit het oorspronkelijke van de getuigenis worden belet, want dat zou een vorm van wetenschappelijke onverdraagzaamheid betekenen. En sceptisis is fundamenteel heel wat anders. Ik durf nu juist te stellen dat Kehoe de wetten van de sceptisis overtreedt in haar kritiek op Harner en zich aan die onverdraagzaamheid bezondigt!

Feit is dat er door alle tijden en culturen heen, van de meest primitieve en afgezonderde tot de verst gevorderde - van de Australische Aboriginals tot de Grieken en tot na de Verlichting - sprake is geweest van het opduiken van zieners, heksen en tovenaars die eerst werden gevreesd en opgehemeld om daarna te worden verketterd. Een duidelijk kenmerk in de uitoefening van hun geheimzinnige praktijken is ook altijd het toedienen van geestverruimende middelen geweest. Veelal kruiden of giftige plantenextracten die overal op aarde voorkomen, zoals de doornappel- en belladonnazaden, de ayahuasca-bladeren, het yoppo-poeder en de psilocibine-paddestoel. Dat wat in de zestiger jaren als 'trippen' zou worden aangemerkt was al een eeuwenoud gesystematiseerd gebruik: het in trance en onder invloed reizen door een anders beleefde werkelijkheid; een binnentreden in een onder- of bovenwereld en het ontmoeten van leermeesters en krachtwezens ter bescherming en begeleiding. In zijn boeken hield

Castaneda het zuiver. Hij schreef steeds over tovenaars, heksen en medicijnmannen waarmee hij in contact trad op bovennatuurlijke wijze en onder invloed van peyote. Zo is het ook Michael Harner overkomen bij een antropologische studie verricht onder een volk in de bovenloop van de Amazone. Zij stuitten op geritualiseerde praktijken en claims op bovennatuurlijke gaven en helende krachten via het gebruik van psychotrope middelen. De tovenaars werken vaak in volkomen afzondering en worden dan door enkelingen aangeropen. Soms door priesters of wereldlijke leiders, en meestal slechts in momenten van vertwijfeling. Zo was het met de orakels van de Klassieken, met de magiërs van de Perzen of nog met Raspoetin voor de laatste Tsarenfamilie. Soms sluiten ze zich heimelijk aaneen en vormen heksenkringen of gnostische broederschappen. Zulke sekten bestaan ook hier in het westen tot op de dag van vandaag. Maar als de magie faalt dan vallen de wonderdokters diep en worden ze maatschappelijke zondebokken. Het lijkt er op dat het rationeel ingestelde modernisme aan dat alles niet veel heeft kunnen veranderen.

Af en toe waren er volkeren die hun magiërs een bijzondere status verleenden of hun een zekere macht toekenden. Dat geldt bijvoorbeeld nog steeds voor de Voodoo priesters van Dahomey, het huidige Benin. Misschien was Mozes zo'n figuur voor het volk Israël, en zeker gold dat voor Daniël in de ogen van diens meester, Darius de Koning der Perzen. Alexander-de-Grote was er zelfs in ingewijd. Zijn moeder Olympia initieerde hem als kind in de verering van Dionysos. Alexander zou zo zelf een soort dubbelfiguur zijn geworden, zowel leidsman als sjamaan, behept met bovennatuurlijke kracht en invloed. Zoals zijn moeder dus veronderstelde, een godenzoon.

Michael Ripinski Naxon - van Grieks origine, tegenwoordig directeur van het Instituut voor Prehistorische en Traditionele Culturen in Belize (Midden-Amerika) - heeft in zijn standaardwerk 'The Nature of Shamanism' een verband gelegd tussen de Oudgriekse, Dionysische rituelen en het nog hedendaagse sjamanisme in Midden Amerika. Hij wijst er om te beginnen op dat de stam van het woord 'sjamaan' - sja - overeenkomt met die van het Franse woord savoir - sa - en 'weten' betekent. Het gaat dus niet om 'geloven', maar om toegewijde vorm van kennis. Hij komt tot de conclusie dat voorouderverering en fetisjisme in samenhang met taboeïsering en mythologie een algemeen cultuurpatroon vormen met een heel bepaalde functie. Het is zelfs de eerste vorm van cultuurschepping en vormt de grondslag van wat later als religie wordt aangemerkt. Deze primaire vormen van cultuur zijn erom begonnen een uitgebalanceerde verhouding te verwoorden tussen de natuur - in de zin van geest en materie als een geheel, met de nadruk op geest - en de zelfgenoegzame gemeenschap van stam of volk, met haar permanente zorg voor de goede lichamelijke en vooral geestelijke gesteldheid van haar leden. Altijd wordt de gemeenschap daarin voorgedaan door uitzonderlijke individuen die een vorm van magisch meesterschap hebben geclaimd of bewezen, als aanvulling op het organiseren van het maatschappelijk leven en het voortbestaan. Dat magische meesterschap wordt veelal in rituele praktijken tot uiting gebracht die als tovenarij worden aangemerkt. Deze praktijken zijn bedoeld om weer een voorhistorische natuurstaat op te roepen met de mogelijkheid van inschakeling van bovennatuurlijke machten en krachten. Het meest puur en treffend wordt deze voorhistorische natuurstaat verwoord en verbeeld door de Aboriginals van Australië. Zij hebben, zeker 60.000 jaar lang in afzondering, ononderbroken in deze staat van cultuur levend, zich steeds aan de meest uiteenlopende en onmogelijke natuurlijke omstandigheden weten aan te passen. Maar zij kennen geen begrip voor gisteren of morgen. Zij kennen dus ook geen glorieus of droefgeestig verleden om in gedachten te houden, en kunnen ook geen toekomst oproepen om te vrezen of naar uit te zien; alleen een hier en nu om daarin over het leven van alledag te dromen en te verhalen.

Sjamanen zijn dan in het algemeen die magische voorgangers volgens Ripinsky-Naxon. Zij duiken altijd en overal op daar waar cultuur wordt

vormgegeven in rituele praktijken. Zij zijn altijd de eersten die in deze praktijken worden ingewijd. Na hen komen de priesters die zich in kasten organiseren om zo de gemeenschappen te gaan overheersen. Sjamanen bedienen zich steeds van dezelfde soort technieken om indruk te maken. Steeds valt er een meer of minder succesvolle manipulatie van metaforiek en symboliek en hun inwerking op de geest, waar te nemen - of het nu gaat om helingpraktijken, inwijdingen of extatische geestesverplaatsingen. Een sjamaan is dan een belangrijke - in de zin van nood lenigende - agent voor het op magisch niveau aanbrengen of bereiken van ecologisch en sociaal evenwicht. Tot zover Ripinsky-Naxon.

Als aanvulling hierop zou ik naar voren willen brengen, dat juist in de huidige tijdspanne, sjamanisme als zodanig beschouwd blijkbaar weer een nieuwe betekenis krijgt. In samenhang met een overweldigende trend van globalisering wordt tegenwoordig nu net in hevige mate een gebrek aan uitgebalanceerde harmonie tussen natuur en gemeenschap gevoeld. Ongebreidelde technologische ontwikkeling kunnen de ons omringende natuur wel eens volledig uit balans brengen, waardoor het leven totaal in gevaar komt. En is het ook niet zo gesteld dat allerlei vormen van religie en heftige tweestrijd met name in de afgelopen eeuw tot een schrikbarende spiraal van geweld en destructie zijn aangezwollen. Ooit is die spiraal met de heerszucht van Alexander de Grote begonnen. Wie weet kunnen alleen nog sjamanen het tij keren door de religies op hun gezamenlijke wortels in harmonie met de natuur, terug te voeren. Ik ontwaar dat er zo'n verwachting bestaat, bijvoorbeeld bij mensen als Harner.

Religies hebben altijd een moeilijke verstandhouding met mystieke praktijken gehad. Alleen het Taoïsme kent de magiër een heilige status toe. Het Bijbelverhaal over Daniël toont dat de bijzondere status die soms aan de magiër wordt verleend vaak maar van korte duur is. Machtsuitoefening en tovenarij gaat niet goed samen, zeker niet in oorlogstijden die aan de orde van de dag waren. De mythen en symboliek die Campbell uit de oude bronnen heeft weten te destilleren, hebben misschien wel meer met zulk soort sociale verschijnselen uitstaande. Zijn het niet allereerst sagen over heldendom in de jacht en stammenstrijd, die hij beschrijft? Draaien de verhalen niet allereerst om de constante onderlinge strijd die altijd voor het voortbestaan van een stam, volk of cultuur van eminent belang was. Ook onze moderne tijd heeft die wurggreep nog niet weten te verslappen. Misschien identificeerde Campbell die verhalen over volkshelden nog te veel en te nadrukkelijk met sjamanisme!

Sjamanisme lijkt toch van een andere, apartere, orde dan heldendom. Van de Lappen tot aan de Evenken en Jakoeten in Siberië is er bij volkeren die vaak onder totaal onmogelijk lijkende natuurlijke omstandigheden nog wisten te overleven, sprake geweest van een eigenaardig soort magie. Hier betreedt de magiër in trance niet slechts een andere werkelijkheid, maar begeeft zich in het dodenrijk, het sterven als slechts iets stoffelijks beschouwend. Alle religies betrekken zich ook op het proces van het sterven. Allemaal veronderstellen ze een leven na de dood in een mogelijk heilstaat samen met God of de goden. Maar voor de Siberische sjamanen is dit in het hier en nu al een feit, dat maar aldoor wordt miskent. De geestenwereld en het hiernamaals wordt als de werkelijke realiteit beschouwd die maar al te vaak een verschrikkelijk doolhof is. De sjamaan helpt een levend wezen voor af na de dood als doorgangsfase, de weg te vinden in dat doolhof. Dat is zijn stiel, een kunde verworven via een lang leerproces langs de randen van de krankzinnigheid, waarover er velen struikelden. Siberische sjamanen brengen zichzelf vaak met hulpmiddelen - bij voorkeur trommels - in een staat van trance; minder vaak zijn dat plantenextracten en vergiften. Het merkwaardige is dat hun werkelijkheidsopvatting vrijwel identiek is aan die van het Tibetaans-boeddhisme, zoals verwoord in het Tibetaanse Dodenboek, al spreken de Siberische sjamanen zelf slechts in raadsels en symbolen, waarmee ze de

geestenwereld aan- en oproepen. Sjamanisme lijkt dan allereerst een vorm van psychologische begeleiding van hen die in verwarring verkeren als het dagelijks leven te ondragelijk wordt. Dat is natuurlijk allereerst zo voor hen die stervende zijn of in de ogen van de sjamanen voor hen die al lichamelijk zijn 'overgegaan'. En feitelijk ontkent de sjamaan de dood fundamenteel en treedt hij of zij buiten het besef van tijd en ruimte dat leven en sterven kenmerkt. Wat er waar is van deze magie, daarover laat zelfs Jung zich niet uit. Ook hij wist niet wat hij er daar nou toch eigenlijk mee aan moest.

Maar misschien kunnen we wel Kharatidi's weg natrekken en die vervolgen..... om voorlopig maar elk oordeel uit te stellen.

Johan Meijer
4 februari 2006

Met dank aan Anna Parkhomenko en Feruza Insalavieva, die me in staat stelden door Samarkands legendarische dodenstad Afrosiab te zwerven om daar mijn inspiratie op te doen.

De basisboeken over sjamanisme :

Mircea Eliade: *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Parijs 1951; in het Engels vertaald als 'Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy', Pantheon Books, New York 1964. Ook in het Nederlands is daarna een vertaling verschenen.

Raymond J. DeMallie: *The Sixth Grandfather, Black Elk Teachings Given to John G. Neihardt*, University of Nebraska Press, Lincoln USA 1985

De boeken van Olga Kharitidi

Het pad naar de sjamaan; Bruna, 1996 ISBN 90 22983102

Meester van de dromen; Bruna, 2001 ISBN 90 229 85407

De belangrijkste boeken van Joseph Campbell:

The Hero with a thousand Faces, Princeton University Press, 1949 ISBN 0-586-08571-8

Primitive Mythology, Penguin, 1959 ISBN 140194436

De beste inleiding in de etnologie :

Claude Levi-Strauss : *Het trieste der tropen* ; Aereopagus, 2005, ISBN 90 8564 047 4

De aangehaalde boeken van Redmond O'Hanlon.

In Trouble Again ; Penguin, 1989 ISBN 0-140-11900-0 (in het Nederlands fout vertaald als 'Na de Amazone')

Congo ; Uitgeverij Atlas, Amsterdam 1996, ISBN 90-450-1211-1

Ongetwijfeld heeft Ripinsky-Naxon de meest grondige studie naar verschijnselen van sjamanisme verricht. Ik baseer me in dit artikel vergaand op zijn werk, veel meer nog dan op dat van Eliade, Campbell of Harner. Zie :

The Nature of Shamanism, substance and function of a religious metaphor ; SUNY Press, Albany 1993, ISBN 0-7914-1386-1

Een heel lezenswaardige reisverslag over de streek waarin de sjamanen nog steeds voorkomen vormt:

Stanley Stewart: *In het rijk van Dzengis Khan*; Uitgeverij Atlas ,2002 ISBN 90-450-1231-6

De vier prentjes komen uit het eerste boek van Kharitidi. Het zijn afbeeldingen van tatoeages die zijn gevonden op een midden jaren negentig in het Altajgebergte opgegraven mummie van een sjamaan van enige duizenden jaren geleden. De eerste drie tonen zogenaamde krachtdieren; het laatste prentje toont de chimerische bewustzijnstaat van de sjamaan, bovenal gewapend met een goed luisterend oor!